

8. Назаров О.О. Динаміка первинної психологічної адаптації до умов навчання та служби в навчальних закладах МВС України: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.01 / Університет внутрішніх справ. – Харків, 2000. – 18 с.

9. Платонов К.К. Вопросы психологии труда: Монография. – М.: Наука, 1970. – 264 с.

10. Садковий В.П. Особливості прояву посттравматичних стресових розладів у працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.09 / Національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2005. – 20 с.

11. Самонов А.П. Психология для пожарных: Монография. – Пермь: Звезда, 1999. – 600 с.

12. Столяренко А.М. Психология и педагогика: Учеб. пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 423 с.

13. Суходольский И.В. Основы психологической теории деятельности: Монография. – Л.: ЛГУ, 1988. – 168 с.

14. Черкашин А.І. Формування емоційної стійкості спеціаліста пожежної охорони до дії стрес-факторів підвищеної інтенсивності: Автореф. дис... канд. психол. наук 19.00.01 / Університет внутрішніх справ МВС України. – Харків, 1995. – 24 с.

15. Шадриков В.Д. Проблемы системогенеза профессиональной деятельности: Монография. – М.: Наука, 1982. – 265 с.

УДК 159.925:343.82-057.36

***Сокол О.В.,** інспектор 39-го окремого поста Державної пожежної охорони Управління з організації забезпечення пожежної безпеки на закритих об'єктах ГУ МВС України у м. Києві, Київ*

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ЗАХОДІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СПЕЦІАЛІСТІВ

В статті розглядаються питання впливу заходів психологічного супроводження професійної діяльності спеціалістів на основі проведених психодіагностичних процедур.

Ключові слова: психологічне супроводження, професійна діяльність, інтелект, емоційно-вольова стійкість, мотивація.

Метою статті постало дослідження впливу психологічного супроводження діяльності спеціалістів. Завданням статті було визначено необхідність з'ясування впливу психологічного супроводження на успішність професійної діяльності спеціалістів.

Виклад основного матеріалу. Для проведення дослідження нами була розроблена програма дослідження, що складалася з шести етапів.

На *першому етапі* ми вивчали теоретико-методологічні основи як психологічного забезпечення діяльності спеціалістів так і специфічної його категорії психологічного супроводження. На *другому етапі* ми визначали критерії дослідження впливу заходів психологічного забезпечення діяльності спеціалістів, формували, відповідно до них батарею психодіагностичних методик, обирали різні види аналізу щодо визначення домінуючих факторів та показників. На *третьому етапі* ми проводили констатуючий експеримент, під час якого визначали кількісні показники зазначених нами критеріїв, індивідуально-психологічні характеристики респондентів як контрольних так і експериментальних груп. На *четвертому етапі* нами здійснювались заходи психологічного супроводження діяльності респондентів експериментальних та контрольних груп. На *п'ятому етапі* ми проводили формуючий експеримент, під час якого визначали значення кількісних показників зазначених нами критеріїв, індивідуально-психологічні характеристики респондентів як контрольних так і експериментальних груп. На *шостому етапі* ми здійснювали обробку кількісних показників результатів респондентів експериментальних та контрольних. Після отримання зазначених вище результатів, ми здійснювали факторний, кореляційний та кластерний аналізи. У подальшому ми визначали зміни показників, що були отримані при констатуючому та формуючому експериментах. Отримані зміни ми перевіряли за критерієм статистичної достовірності t - критерію Ст'юдента на рівні статистичної значимості $p \geq 0,05$, $p \geq 0,01$ та $p \geq 0,001$. Надалі, ми здійснювали інтерпретування даних, визначали взаємозв'язок та вплив показників один на одного, а також результативність впливу заходів психологічного супроводження діяльності спеціалістів.

На початку дослідження нами були виділені чотири групи критеріїв, яких ми дотримувались протягом дослідження. *Перша група* складалась з показників, що характеризують саму професійну діяльність фахівців, а саме результативності дій, професійної підготовле-

ності та практичної готовності до виконання функціональних дій. Друга група складалась з показників, що характеризують інтелектуальний рівень фахівців, а саме рівень інтелекту, за тестом прогресивних матриць Равена та фактора В 16 факторним особистісним опитувальником Р.Кеттела, який визначений нами як інтелектуальність. Третя група нараховувала індивідуально-психологічні показники, за 16 факторним особистісним опитувальником Р.Кеттела. Четверта група визначала мотиваційну спрямованість респондентів досліджуваних груп, а саме мотивації досягнення за опитувальником Ю.М.Орлова „Потреби у досягненні опитувальника” та мотивації схвалення за опитувальником „Кроуна - Марлоу соціальної бажаності шкали”. Вибірка досліджуваних нараховувала 147 осіб чоловічої статі двох пожежних частин міста Києва. Респондентами стали військовослужбовці строкової служби віком 19-20 років, що були розподілені на 7 груп. 5 експериментальних груп та 2 контрольні групи. Загальна кількість експериментальних груп складала 105 респондентів, відповідно перша група - 22 особи, друга група - 22 особи, третя група - 21 особа, четверта група - 18 осіб, п'ята група - 22 особи. Загальну кількість контрольних груп становили 42 респонденти, відповідно перша група - 21 особа та друга група - 21 особа.

При проведенні експериментального дослідження, ми використовували результати експертного опитування, у вигляді оцінних карт на спеціалістів експериментальних та контрольних груп. Експертами виступали командири підрозділів та змін (груп), загальною кількістю 14 осіб офіцерського складу, за трьома критеріями, що увійшли до першої групи факторів, а саме результативності дій, професійної підготовленості та практичної готовності до виконання функціональних дій. Експертам пропонувалось оцінити підлеглих, якими виступали респонденти експериментальних та контрольних груп згідно критеріальних показників за 10 - бальною шкалою.

Спочатку ми аналізували результати факторного аналізу, далі результати кореляційного аналізу і на сам кінець результати кластерного аналізу. В першу чергу ми будемо аналізувати результати респондентів експериментальних груп при констатуючому а потім при формуючому експериментах. В подальшому була здійснена та ж сама процедура з результатами дослідження контрольних груп при констатуючому та формуючому експериментах.

Подальшим кроком нашої роботи буде співставлення результатів респондентів експериментальних та контрольних груп при констатуючому та формуючому експериментах стосовно зазначених вище видів аналізу даних.

За даними психологічного дослідження показників, що нами визначені у програмі дослідження при констатуючому експерименті респондентів експериментальних груп були отримані такі дані:

визначено загальні дані *експериментальних груп*, що домінуючим для них є досягнення результату професійної діяльності з використанням таких особистісних характеристик як домінування, сміливість, наполегливість, незалежність (що певною мірою вказує на повну самостійність дій) та практичною спрямованістю власної поведінки; для респондентів *першої експериментальної групи*, що переважним для них є досягнення результату професійної діяльності з використанням таких особистісних характеристик як сміливість, наполегливість, емоційно-вольова стійкість, сила над „Я”, незалежність (що певною мірою вказує на повну самостійність дій) та прямолінійність власної поведінки; для респондентів *другої експериментальної групи*, визначено, що при початковому рівні їх вивчення домінуючим для них показниками є професійна готовність до досягнення результату діяльності з використанням таких особистісних характеристик як сміливість, доброзичливість та контроль власної поведінки. Саме ці показники вказують на урегульованість процесу досягнення поставленої мети; для респондентів *третьої експериментальної групи*, можна стверджувати, що при початковому рівні їх вивчення домінуючими для них показниками є спрямованість до досягнення результату діяльності з використанням таких особистісних характеристик як сміливість, емоційно-вольова стійкість та незалежність власних дій. Ці показники красномовно свідчать, що процес досягнення мети респондентами групи є координованим та цілеспрямованим; для респондентів *четвертої експериментальної групи*, можна стверджувати, що при початковому рівні їх вивчення домінуючими показниками є спрямованість на результативну діяльність використовуючи інтелектуальні можливості респондентів групи, обираючи гнучкий шлях власних дій, зберігаючи при цьому доброзичливість до оточення; для респондентів *п'ятої експериментальної групи*, можна стверджувати, що при початковому рівні їх вивчення домінуючими показниками є спрямованість на професійну результативність, довіряючи колегам, наполегли-

во та сміливо досягати поставлених цілей.

За отриманими нами загальними результатами дослідження респондентів, при формуючому експерименті: для респондентів *експериментальних груп*, можна стверджувати, що домінуючим для них є досягнення результату професійної діяльності з використанням таких особистісних характеристик як домінування, сміливість, наполегливість, незалежність (що певною мірою вказує на повну самостійність дій), емоційно-вольовою стійкістю, жорсткістю, гнучкістю та практичною спрямованістю власної поведінки; для респондентів *першої експериментальної групи*, встановлено, що першочерговим для них є практична готовність до виконання функціональних завдань, що ґрунтується на високу професійну підготовленість з використанням таких особистісних характеристик як емоційно-вольова стійкість, сміливість, наполегливість, сила над „Я”, незалежність (що певною мірою вказує на повну самостійність дій) та схваленням власної поведінки з боку оточення; для респондентів *другої експериментальної групи*, можна стверджувати, що після впливу заходів психо-логічного супроводження процесу професійної діяльності головним для них показниками є професійна готовність та результативність процесу діяльності з використанням таких особистісних характеристик як доброзичливість емоційно-вольова саморегуляція. Саме ці показники вказують на координованість процесу досягнення поставленої мети; для респондентів *третьої експериментальної групи*, можна стверджувати, що при впливі низки заходів психологічного супроводження професійної діяльності спеціалістів відбуваються суттєві зміни трансформування на початковому етапі прагнення до результату, а у подальшому на логічний прорахунок досягнення позитивного результату діяльності. Ці дії посилюються вольовою незалежністю та координованістю прямолінійності поведінки; для респондентів *четвертої експериментальної групи*, можна стверджувати, що при впливі заходів соціально психологічного супроводження професійної діяльності домінуючими показниками є спрямованість на результативну діяльність через професійну готовність, реальну можливість до інтелектуального моделювання майбутніх дій при домінуванні над обставинами, що виникли; для респондентів *п'ятої експериментальної групи*, можна стверджувати, що при дії заходів психологічного супроводження професійної діяльності змінюється професійна результативність дій на інтелектуально-професійне моделювання майбутніх

вдалих дій.

За отриманими нами загальними результатами дослідження при констатуючому експерименті: для респондентів *контрольних груп*, встановлено, що домінуючим для них є професійна готовність на досягнення результату діяльності з використанням таких особистісних характеристик як сміливість, стриманість, жорсткість, практичність та прямолінійність; для респондентів *першої контрольної групи*, встановлено, що домінуючим для них є готовність та професійний підхід у досягненні результату професійної діяльності з використанням таких першочергових особистісних характеристик як сміливість, емоційно-вольова стійкість, та доброта. Нажаль мотиваційна спрямованість по досягненню позитивного результату саме цих респондентів не є домінуючою; для респондентів *другої контрольної групи*, можна стверджувати, що при початковому рівні їх вивчення домінуючими для них показниками є професійна готовність до досягнення результату діяльності з використанням такої особистісної характеристики як доброзичливість до оточення.

За отриманими нами загальними результатами дослідження при формуючому експерименті: за загальними результатами дослідження респондентів *контрольних груп*, визначено, що домінуючим для них є досягнення результату професійної діяльності з використанням таких особистісних характеристик як сміливість, активність та доброзичливість до оточення, з яким виконуєш поставлені завдання; для респондентів *першої контрольної групи*, при формуючому експерименті, визначено, що головним для них є практична готовність до виконання функціональних завдань, що ґрунтується на високій професійній підготовленості з використанням таких особистісних характеристик як контроль власної поведінки та сміливість. Ці характеристики доповнюються незалежністю респондентів, гнучкістю їхньої поведінки, прямолінійністю та домінуванням сили над „Я”, напруженістю, добротою та довірливістю; для респондентів *другої контрольної групи*, визначено, що головним для них є результативність діяльності та практична готовність до виконання функціональних завдань, що ґрунтується на певному рівні сміливості та довірливості, при певній внутрішній напруженості. Ці характеристики доповнюються жорсткістю, прямолінійністю та практичною незалежністю власних дій.

За кореляційним аналізом респондентів *експериментальних груп* ми визначили коло взаємопов'язаних показників, що складається

з результативності діяльності, практичної готовності до виконання функціональних дій, професійної підготовленості та рівня інтелекту. На показник результативності діяльності здійснюють позитивний вплив такі показники: професійної підготовленості; практичної готовності до виконання функціональних дій; рівень інтелекту; гнучкість. На показник практичної готовності до виконання функціональних дій здійснюють позитивний вплив такі показники: рівень інтелекту; гнучкість; сміливість; жорсткість. На показник професійної підготовленості здійснюють позитивний вплив такі показники: рівень інтелекту; гнучкість. Спостерігається позитивна кореляція між показниками сили над „Я” та гнучкістю, емоційно-вольовою стійкістю, екстра-інтровертованістю та рівнем інтелекту.

За кореляційним аналізом респондентів *контрольних груп* ми спостерегаємо таку ж тенденцію до виявлення загальних показників, що пов’язані між собою, проте визначили ті показники які не були відмічені у респондентів експериментальних груп. Необхідно звернути увагу на взаємозв’язок таких показників як емоційно-вольової стійкості з контролем власної поведінки, домінування з показниками напруженості, незалежності та жорсткості, екстра-інтровертованості з мотиваційною спрямованістю респондентів.

Після проведення констатуючого експерименту ми визначили групу показників, що вивчалися нами та були згруповані за кореляційними зв’язками та подібністю. *Першу групу факторів* складають такі показники: результативність дій; практична готовність до виконання функціональних дій; професійна підготовленість; рівень інтелекту. *Другу групу факторів* складають такі показники: гнучкість; сміливість; жорсткість; емоційно-вольова стійкість. *Третю групу факторів* складають такі показники: мотивація досягнення; мотивація схвалення; сила над „Я”; контроль поведінки.

Оцінюючи динаміку змін показників, респондентів *експериментальних груп* досить чітко видні позитивні зрушення, на рівні статистичної значимості $p \geq 0,001$ результативності діяльності та практичної готовності до виконання функціональних дій. За даними попередньо проведених видів аналізу (факторного, кластерного та кореляційного) ми підтвердили той факт, що результативність та готовність є головними критеріями, це особливо чітко видно, коли вплив психологічного супроводження професійної діяльності дали свої позитивні результати. Проте ми не можемо стверджувати, що заходи супроводження не дали значних позитивних зрушень таких показників як

професійна підготовленість та рівень інтелекту, хоча можна відзначити про яскраво виражену тенденцію до змін. Саме цей факт переконує нас у дієвості заходів психологічного супроводження діяльності респондентів, що вивчалися ними.

Інтерпретуючи результати респондентів *контрольних груп*, що були залучені до нашого дослідження можна стверджувати, що і тут відбулись позитивні зрушення при застосуванні прийнятої системи психологічного забезпечення професійної діяльності респондентів контрольних груп, тобто нашого спеціального впливу на них розповсюджено не було. Позитивні зрушення відзначаються на рівні статистичної значимості $p \geq 0,05$, що значно нижче від показників експериментальних груп. Звичайно тут можна пояснити це саме професійним розвитком респондентів контрольних груп, хоча яскравих змін до показників результативності, готовності та професійної підготовленості поки що не спостерігається. Звичайно було б гірше, якщо б позитивних зрушень взагалі не відбувалося, проте дослідження довело дієвість впливу психологічного супроводження професійної діяльності спеціалістів експериментальних груп.

Здійснюючи огляд показників другої групи факторів, що була виділена нами, а саме гнучкості, сміливості, жорсткості та емоційно-вольової стійкості, можна відзначити позитивні зрушення на рівні статистичної значимості $p \geq 0,001$ показників сміливості респондентів загальної, другої та четвертої експериментальних груп, а на рівні статистичної значимості $p \geq 0,01$ зміни показників респондентів першої, третьої та п'ятої експериментальних груп. На рівні статистичної значимості $p \geq 0,05$ відбуваються зміни показників жорсткості та емоційно-вольової стійкості респондентів першої та четвертої експериментальних груп. Знову ж таки, ми спостерігаємо яскраво виражені тенденції до змін показника жорсткості у респондентів третьої та п'ятої, а показника емоційно-вольової стійкості лише у респондентів п'ятої експериментальних груп. Ми можемо пересвідчитись у тому, що ті показники, які впливають на результативність діяльності та готовності до неї, а саме гнучкості та сміливості зрушуються у позитивний бік, що в свою чергу підтверджено трьома видами аналізу.

За результатами змін показників респондентів *контрольних груп* можна спостерігати не значні зміни на рівні статистичної значимості $p \geq 0,05$ показників гнучкості у загальній контрольній групі, сміливості у другій контрольній групі, показника жорсткості у загалом

льний та перший контрольний групі. Також відбуваються позитивні зрушення показника емоційно-вольової стійкості у загальній контрольній групі. Проте не можна гарантувати таке позитивне зростання як тенденцію, тому ми бачимо, що не завжди заходи психологічного забезпечення професійної діяльності можуть принести користь. На нашу думку, і ще підтверджують результати дослідження варто застосовувати заходи психологічного супроводження, що дають значний ефект поліпшення показників, що зазначені вище.

Інтерпретуючи результати позитивних змін мотиваційних процесів респондентів *експериментальних груп* можна відзначити, що зросла мотивація досягнення успіху серед респондентів першої, третьої п'ятої та загальної експериментальних груп, що свідчить про прагнення до досягнення успіху професійної діяльності. Зниження показників мотивації схвалення у респондентів усіх експериментальних груп свідчить про формування самостійності дій, розрахунок на власні сили. Цікавим є той факт, що підвищення показника сили над „Я” у респондентів експериментальних груп свідчить про здатність до вольових, активних дій щодо подолання труднощів на шляху досягнення мети. Не можна не звернути увагу на те, що значно поліпшився контроль власної поведінки, що є свідченням точності та пунктуальності виконання функціональних дій. Варто зауважити той факт, що рівень статистичної значимості є достатньо високим $p \geq 0,01 - 0,001$.

Зміни результатів мотиваційної спрямованості респондентів *контроль-них груп* не можуть свідчити про визначні позитивні зрушення у формуванні цілеспрямованості досягнення мети, зниженні певного рівня залежності від обставин, а іноді й думки значимих осіб, що в свою чергу не дає можливості діяти активно, використовуючи вольовий потенціал та повністю контролювати свою поведінку.

Можна зробити **висновок** про те, що для оптимізації проведення заходів психологічного супроводження професійної діяльності фахівців рятувальних підрозділів ми рекомендуємо використовувати аутогенне та ідеомоторне тренування, що дає можливість сформувати на свідомому рівні динамічний стереотип правильних дій при виконанні функціональних дій. Прогнозування поведінки рятувальників при виконанні професійних обов'язків здійснювати з урахуванням їх індивідуально-психологічних особливостей, необхідності виконання складних та надскладних професійних задач та внутрішньої мотиваційної спрямованості на досягнення позитивного результату.

Подальший напрямок дослідження впливу психологічного супроводження на професійну діяльність спеціалістів, ми пропонуємо здійснювати у визначенні стилю правильної поведінки при виконанні функціональних завдань.

УДК 159.98

Сорока А.В., к. психол. н., доцент, доцент кафедри прикладної психології, ХНУ

НАСЛІДКИ СТРЕСУ ЯК ФОРМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ У ПЕНІТЕНЦІАРНИХ СЛУЖБОВЦІВ

Проведене нами експериментально - психологічне дослідження наслідків стресу - емоційного вигорання у пенітенціарних службовців виправної установи показало його поширеність у даному середовищі як форми професійної деформації, а також виявило його структуру, визначення, механізми специфічних особливостей.

Ключові слова: наслідки стресу, емоційне вигорання, професійна деформація, пенітенціарні службовці, специфічні особливості.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку українського суспільства в умовах соціально-економічної нестабільності, конкуренції на ринку праці, соціальних стресів та їх наслідків, ростуть вимоги, пропоновані до професіоналізму особистості. Однак далеко не кожний може адаптуватися, ефективно здійснювати свою професійну діяльність і соціальну роль, а тому зростає ймовірність розвитку несприятливих психічних станів.

У зв'язку із цим, однією із проблем психології розвитку, медичної психології, психології праці є дослідження специфічних соціально-психологічних явищ, до числа яких відносяться й наслідки стресу серед професіоналів різних сфер діяльності (рятувальники, військові, співробітники правоохоронних органів, лікарі, психологи, педагоги, керівники різних рангів, працівники сфери обслуговування, юристи й інш.), а також вони показують схильність до різних професійних деформацій.

Сучасні психологічні дослідження підтверджують те, що до категорії службовців, що піддаються ризику розвитку наслідків стресу, відносяться й пенітенціарні службовці, професійна діяльність яких має ряд специфічних особливостей й ускладнена безліччю негативних